

УДК 316.334.56

КОНЦЕПЦІЇ МІСТА В ПРАЦЯХ ВЧЕНИХ-УРБАНІСТІВ ЧИКАЗЬКОЇ ШКОЛИ

Г. О. Артюх

*Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
sociology@univer.kharkov.ua*

Наведено короткий огляд праць представників чиказької школи стосовно соціології міського простору. Зроблено висновок про їхню актуальність для сучасного українського суспільства.

Ключові слова: місто, чиказька школа, міський простір.

На сучасному етапі розвитку суспільства типовим представником соціуму є мешканець міста. Більша частина населення проживає у місті; рівень урбанізації (незважаючи на паралельні процеси де- та реурбанізації) в усіх країнах світу підвищується з кожним роком. Саме тому дуже важливим є соціологічне вивчення міста як важливої складової життя сучасної людини. Сучасне місто невід’ємне від життя людини, вони перебувають у ритмічній та життєвій залежності одне від одного.

Вивченням цього питання займається соціологія міста, методологія і головні напрями якої закладені у працях класиків соціології XIX – початку XX ст. Сьогодні є багато різних соціологічних теорій у царині соціології міста, що зумовлює потребу повернутися до “стартового” рівня зазначеної спеціальної соціологічної теорії, щоб реалізувати щодо неї гегелівську стратегію “зняття”.

Трансформація та диференціація міст у сучасному світі потребує формулювання єдиного теоретичного системного підходу до феноменів міського простору, морфології міста та його специфіки, що, відповідно, передбачає детальний розгляд можливих підходів.

Наша мета – ретроспективний огляд соціології міста в концепціях чиказької школи (як такої, що ініціювала специфічно соціологічне вивчення міста), щоб надалі сформувати дослідницький підхід до сучасного міста.

Діяльність чиказької школи охоплює період з 1915 по 1934 рр., що хронологічно збігається з періодом праці в Чикаго Роберта Парка, найяскравішого представника та визнаного лідера школи. Тісно співпрацювали з Р. Парком такі вчені, як Е. Берджес, Л. Вірт, Р. Маккензі [3]. Як ми вже зазначали, Р. Парк був засновником та ідейним центром школи, Е. Берджес став послідовником та логічним продовжувачем парківських традицій і розробок, а Л. Вірт, репрезентуючи наступне покоління школи, у подальших дослідженнях розвивав їхні ідеї, змінивши кут зору на розгляд проблематики міста.

Головним об'єктом вивчення для соціологів чиказької школи були міські спільноти, перш за все спільнота м. Чикаго. Місто в уявленні цих дослідників – це не лише один з можливих об'єктів соціологічного інтересу, а й “соціальна лабораторія”, у якій можна досконало вивчити природу людини та цивілізації. Перевагами такої “лабораторії” вони вважали сконцентрованість соціальних проблем на обмеженому просторі, можливість формулювання припущень щодо розвитку людської цивілізації загалом на базі дослідження проблем міста.

Отже, у міських дослідженнях чиказьких соціологів повністю віддзеркалилася їхня орієнтація на вивчення реально значущих соціальних проблем, що чітко вписується в загальну традицію північноамериканської соціології [5].

Безліч проблем міста пов'язана з тим, що міський тип життя призводить до зростання контактів між людьми, які виходять з різних локальних культур, але продовжують так чи інакше бути їхніми носіями. Місто стає своєрідним “плавильним тиглем”, який сплавляє етнічні культури в єдині гібридні утворення і робить людину космополітом (і тут ми маємо погодитися з дослідниками в тому, що місто репрезентує загальносоціальні тенденції: на той час саме конституювали так звану політику великого плавильного казана в США). Не дивно, що найяскравіше цю тенденцію описали саме дослідники міських феноменів. Однак доки цей процес гібридизації триває, зіткнення різних культур і традицій стає джерелом серйозних конфліктів (треба враховувати вже зазначену практичну орієнтацію американської соціології).

Нарешті, поява міста як форми життя зумовила нечувані за масштабами і темпами соціальні зміни.

У міських дослідженнях соціологи Чикаго наголошували на таких важливих аспектах сучасного соціального життя, як міська просторова та демографічна експансія і домінування міста над сільською місцевістю (і, відповідно, міської західної цивілізації над сільськогосподарськими і сировинними периферіями) та відповідне зростання ролі міст. З урахуванням останньої тенденції, вони робили важливі кроки в аналізі впливу міської форми поселення на спосіб життя і повсякденні практики особистості. Урбаністичні дослідження, розробку *процедур* вивчення міста, *теоретичний аналіз* міських структур, процесів і способу життя можна вважати найважливішим внеском чиказької школи у розвиток соціології. Отже, серйозне місце в цих дослідженнях посідає конкретно-методологічне забезпечення, що й на сучасному етапі гарантує їхню актуальність.

Важливо в цьому разі пам'ятати про схильність представників школи трактувати соціологію міста в широкому сенсі як соціологію сучасного суспільства (що багато в чому відповідає сучасній ситуації на пострадянському просторі, де практично всі соціально значущі процеси сконцентровані в містах, причому в найбільших).

Саме найбільші міста (на прикладі Чикаго) стали фокусом уваги урбаністів. Це й не дивно, враховуючи масштаби не тільки соціального впливу мегаполісів, а й екологічного. І саме Р. Парк заснував напрям екології міста. Головними процесами змін у місті він вважав такі:

- 1) концентрація населення;
- 2) централізація (виділення центру);
- 3) сегрегація (тобто вплив хронотопу проживання особистості на її соціальні практики, її спрямованість, успішність та життєві траєкторії).

Р. Парк, розглядаючи вплив на міську екологію (і, відповідно, на зазначені вище процеси), в основу своєї теорії заклад відмінності двох груп чинників: біотичних і культурних [2].

Біотичний рівень – рівень базисних потреб людини (потреба у воді, їжі, одязі, житлі та інших ресурсах). Ці чинники визначають кількість населення в конкретному хронотопі існування (ареалі розселення). Термін “природні ареали” використаний в аналізі появи так званих трущоб, багатих передмість, кварталів прибуткових будинків: усе це – результат дії стихійних сил біотичного рівня. Ці природні ареали є наслідком боротьби за існування різних “видів” (груп населення), за забезпечення їх житлом, ресурсами та послугами.

Рівень існування, на якому до розгляду людського суспільства застосовні загальні екологічні принципи боротьби за екологічну нішу, природного відбору, виживання найсильнішого, спеціалізації виду, є базовим для існування будь-якого міста. Сюди можна зачислити ландшафт, клімат, забезпеченість водою та якісними ґрунтами, доступ до морських просторів, багатство флори та фауни екологічної ніші міста тощо.

Над біотичним рівнем суспільства підноситься **культурний рівень**, який характеризують іншими закономірностями й іншою внутрішньою логікою (і тут ми маємо констатувати серйозний філософсько-методологічний вплив марксистської методології з її онтологічною детермінацією духовного життя).

Цей рівень конституює комунікація, тобто *суб’єктивно осмислена* взаємодія (а саме таким, дещо веберіанським, чином ми інтерпретуємо парківське поняття комунікації, що й дає змогу нам, наприклад, надалі використовувати конструкти Р. Парка у вивченні культурного рівня існування сучасних міст). Саме на цьому рівні стає можливою найскладніша форма людської соціальної поведінки – колективна (у парківських термінах – корпоративна) дія; і основоположним для нього є принцип кооперації (і тут ми спостерігаємо збіжність з Дюркгеймом і його тезою про суспільний поділ праці як базовий чинник формування суспільства. До речі, дослідження міського простору залежно від соціально-економічної та культурної спеціалізації є перспективним напрямом сучасної соціології міста). У цьому випадку головною функцією культурних конвенцій є соціальний контроль, регулювання біологічних імпульсів людини, раціональне обмеження біотичної стихії.

Біотичне і культурне соціологи чиказької школи розмежовують перш за все в онтологічному сенсі: біотичне співтовариство – це субстанціальна основа культури. Якщо ж говорити про реальні соціальні утворення, то в них одночасно є обидва аспекти. Біотичне і культурне тісно переплетені й взаємопов’язані.

Ідеї детермінованості організації міста різними рівнями буття в рамках чиказької школи мають також і графічну розробку.

Ернесту Берджесу [1] вдалося створити графічний додаток екологічного підходу до міст – теорію концентричних міських зон (1925). Зонування міст було вивчене на багатьох прикладах. Один з найвідоміших прикладів – праця Х. Зорбауха “Золоте узбережжя і трущоби” (1929) [за 5]. Робота побудована на вивченні контрастно розділеної північної частини Чикаго: узбережжя озера Мічіган, населеного найбагатшими родинами міста, і бідної частини міських трущоб “Хобохемі”.

Е. Берджес виявив тенденцію, властиву, на його думку, більшості міст у разі розділення їх на певні “зони”, населені представниками одного соціального класу. Центром міста в його аналізі є центральний діловий район, оточений зоною переходу – внутрішнім містом, – яка забудована заводськими корпусами мануфактурного виробництва і житлом робочого класу. Потім іде зона резиденцій вищого класу, забудована будівлями відповідного типу, і приміська зона, населена людьми, що приїжджають на роботу до міста.

Ці тенденції, модифіковані та адаптовані до сучасних умов, можна простежити під час вивчення міського простору сучасних мегаполісів, що змушує нас акцентувати увагу на методології Е. Берджеса.

Ще одним напрямом досліджень чиказької школи є локальні емпіричні дослідження універсальних рис міського життя (на прикладі Л. Вірта, представника наступного покоління школи). Ключова теза цього напрямку – збільшення кількості, щільності та гетерогенності населення міста, що супроводжується ускладненням міських соціокультурних характеристик.

Міське життя ґрунтується на абсолютно інших порівняно з сільськими відносинах. Для сіл характерні відносини первинних груп або безпосередні відносини, що формуються на підставі взаємної близькості (тут ми простежуємо зв’язок з тьоннісівським *Gemeinschaft*). У містах же домінують вторинні відносини, побудовані на тимчасових, офіційних, деперсоналізованих зв’язках. Панування вторинних відносин породжує анонімність і дистанціювання між міськими жителями, які зрідка знають тих, з ким вони взаємодіють, – продавців, перехожих, працівників в одній організації і навіть сусідів. Як наслідок, місто виявляється нелюдям і негуманним. Л. Вірт стверджував, що наслідком саме цих чинників є сімейні розриви, алкоголізм, злочинність та інші негативні аспекти переважно міського життя.

Також наслідком саме величезного розміру міста є перетворення його на “мозаїку соціальних світів”, у якій послаблені зв’язки дружби, спорідненості. Інститути ЗМІ, поліції, бюрократії, освіти тощо покликані забезпечувати механізми соціального контролю в індустріальному суспільстві. Незважаючи на більший обсяг контактів, люди в місті знають не більшу кількість людей, аніж сільські жителі. У цьому разі наростає формалізація контактів, і, як наслідок, мораль як інститут соціального контролю (що домінує в сільському бутті) поступається місцем більш формалізованому праву.

Отже, досліджені нами праці стали базовими для всього подальшого розвитку соціології міста. Ідеї цих учених можуть і повинні бути використані для вивчення сучасних міст (наприклад, для вивчення знакового та стратифікаційного просторів міста дуже плідним може виявитися парківська дихотомія культурного та біотичного рівнів). Розробки вчених-урбаністів чиказької школи можна застосувати для вивчення субкультур у сучасному місті, залежності між місцем проживання людини та її професійною діяльністю, морфологічної структури міста та ін.

Чиказька школа та її вчені-урбаністи зробили величезний внесок у соціологію загалом і створили новий напрям у цій науці – соціологію міста, яка на сучасному етапі розвитку суспільства є дуже важливою та актуальною галуззю соціологічного знання. На жаль, у сучасній Україні, незважаючи на актуальність міських проблем, цей напрям досліджень не є досить розвиненим.

-
1. McKenzie R. D., Park R. E., Burgess E. W. *The City*. – Chicago: University of Chicago Press, 1967. – 239 p.
 2. Park L. E. *The Urban Community*. Selected Papers from the proceedings of the ASS, 1925. – New York: AMS Press, 1971. – 268 p.
 3. Арон А. Этапы развития социологической мысли. – М.: УНИВЕРС, 1993. – 608 с.
 4. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни // Социология. – М.: ИНИОН РАН, 1997. – С. 22 - 43.
 5. Козер Л. Мастера социологической мысли. Идеи в историческом контексте. – М.: Норма, 2006. – 528 с.

CONCEPTS OF CITY IN WORKS OF RESEARCHERS-URBANISTS OF CHICAGO SCHOOL

H. O. Artyukh

V.N. Karazin National University of Kharkiv
sociology@univer.kharkov.ua

A short review of major works of Chicago school scholars in the field of urban studies is presented in the article. The author comes to the conclusion about their applicability for studying current processes in Ukrainian society.

Key words: city, Chicago school, city space.

Стаття надійшла до редколегії 01.05.2007

Прийнята до друку 10.01.2008